

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ КАВКАЗА

УДК 821.352.3

DOI 10.31143/2542-212X-2021-2-205-216

**ОТРАЖЕНИЕ НРАВСТВЕННО-ЭТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ПРОЗЕ
Л. БОЗИЕВА****Х.Т. ТИМИЖЕВ
Н.Б. БОЗИЕВА**

*Кабардино-Балкарский государственный университет имени Х.М. Бербекова
360004, КБР, г. Нальчик, ул. Чернышевского, 173
E-mail: timigev.ha@mail.ru, naimabozieva.@mail.ru*

Аннотация. В представленной статье предпринята попытка анализа нравственно-этических проблем современного общества в прозе Людина Бозиева. Писатель выступал в основном в жанре лирической прозы, поэтому его «я» играет в творчестве значительную роль. Здесь также обращается внимание на автобиографичность его произведений, в которых он отразил чувства и мысли своего поколения – «детей войны»; движение времени и сложность человеческих взаимоотношений. Авторы статьи связывают нравственные поиски Л. Бозиева с национальным характером, который меняется интенсивно в эпоху глобализации. Актуальность темы исследования определяется ее новаторским характером, связанным с анализом неизученных произведений кабардинского прозаика. Цель исследования заключается в выявлении специфики художественного решения нравственно-этических проблем в современной кабардинской прозе на материале повестей Л. Бозиева «Зазнавшийся становится подлым» и «Дорога жизни». Она достигается посредством решения комплекса задач, включающего: определение национально-этических истоков понятия «нравственность», исследование проблематики и поэтики повестей Л. Бозиева, установление их связи с адыгским менталитетом, выявление проблемы нравственности и специфики ее художественного решения. К исследованию привлечен ряд общенаучных методов (обобщение, анализ, синтез, описание). Полученные результаты могут стать теоретическим подспорьем при дальнейшем исследовании творчества Л. Бозиева, а также в определении роли яркой творческой индивидуальности в эволюции художественного сознания.

Ключевые слова: кабардино-черкесская литература; литературный процесс; повесть; нравственность; автобиографичность; психологизм; этика; нравственные проблемы.

**REFLECTION OF MORAL AND ETHICAL PROBLEMS IN THE PROSE OF
L. BOZIEV****Kh.T. TIMIZHEV
N.B. BOZIEVA**

Kabardino-Balkarian State University named after H.M. Berbekov
360004, KBR, Nalchik, Chernyshevsky st., 173
E-mail: timigev.ha@mail.ru, naimabozieva.@mail.ru

Abstract. The article presents an attempt to analyze the moral and ethical problems of modern society in the prose of Lyudin Bozиеv. The writer performed mainly in the genre of lyrical prose, so his "I" plays a significant role in his work. It also draws attention to the autobiography of his works, in which he reflected the feelings and thoughts of his generation – the "children of war"; the movement of time and the complexity of human relationships. The authors of the article connect the moral search of L. Bozиеv with the national character, which is changing intensively in the era of globalization. The relevance of the research topic is determined by its innovative nature, associated with the analysis of the unexplored works of the Kabardian prose writer. The purpose of the study is to identify the specifics of the artistic solution of moral and ethical problems in modern Kabardian prose based on the material of L. Bozиеv's novels "The Arrogant becomes Mean" and "The Road of Life". It is achieved by solving a set of tasks, including: the definition of the national and ethical origins of the concept of "morality", the study of the problems and poetics of the novels of L. Bozиеv, establishing their connection with the Adyghe mentality, identifying the problem of morality and the specifics of its artistic solution. The research involves a number of general scientific methods (generalization, analysis, synthesis, description). The results obtained can become a theoretical aid in the further study of the work of L. Bozиеv, as well as in determining the role of a bright creative personality in the evolution of artistic consciousness.

Keywords: Kabardino-Circassian literature; literary process; novel; morality; autobiography; psychologism; ethics; moral problems.

Художественнэ литературэм цыхур зыкълэьегъэплъыж, дунейм щибуд увылэр налуэ щещл, луэхугъуэ куэдкълэ чэнджэщэгъу хуохъу, гъащлэм и купщлэмрэ и мыхъэнэмрэ кыгурегъалуэ. Литературэ тхыгъэхэр зыхуэгъэзар фымырэ йеймрэ, лыгъэмрэ лыгъэншагъэмрэ, хабзэмрэ хабзэншагъэмрэ, насыпымрэ насыпыншагъэмрэ къэгъэлъэгъуэнырщ. Нэгъуэщлу жыплэмэ, художественнэ литературэм нэхьыбэу кыйэтыр цыхугъэм ехъэла луэхугъуэхэрщ.

«Цыхугъэр ар пэжыныгъэщ» [Шукшин 2003: 400], – итхауэ шытащ урыс тхаклуэ В.М. Шукшин. «Цыхугъэ» категориер философиими, литературэми, этикэми щызэпкърах. Абы хохъэ лъэпкъым кыдеклуэкълэ лъаплэныгъэ нэхьыщхъэхэр – напэр, хабзэр, нэмысыр, фылыагуныгъэр. Тхыгъэхэр щызэпкърахкълэ, абыхэм гулытэ лей хуащл, ауэ кыжылэн хуейщ нобэ кыыздэсым «цыхугъэ» терминым и мыхъэнэр псоми кыызэдащтауэ зэрыщымытыр. Луэху еплъыкълэ зэхуэмыдэхэм я щхъэусыгъуэу щлэныгъэллхэм жагъэр мыращ: а терминым и мыхъэнэм зехъуэж, нэгъуэщлу жыплэмэ, лъэхъэнэ къэс зыгуэр щлэуэ кыхохъэ, япэм илам елытауэ. «Урыс литературэдж-щлэныгъэллхэу Г.А. Белая, Л.Я. Гинзбург, Д.С. Лихачев сымэ я лэжыгъэхэм кызырэхэщымкълэ, лыхъужь нэхьыщхъэм и дуней лъагъукълэр къэпхутэн щхъэкълэ, абы и шытыкълэр, и психологиер къэбгъэлыагъуэкълэ зэфлэкълырккъым, атлэ ар адреи лыхъужьхэм ейм зэрытехуэр е къазэрыщхъэщыкълыр налуэ къэщлын хуейщ» [Бозиева, Безирова 2017: 178].

Г.А. Белая мышхуэдэу етх: «ЦыхугьэкIэ дызэджэр – ар этикэм и лъапIэныгъэхэр къэзыгъэщI системэщ; художественнэ тхыгъэм хэтщ; дыкъэзыухьуреихь дунейр этикэр кыигъэсэбэпурэ белджылы ещI, ар тхакIуэм и мызакъуэу, тхыгъэм хэт лыхъужьхэми ябгъэдэлъщ. Абы кьищынэмыщIауэ, цыхугьэр хабзэм, зэманым пыщIащ; цыхум и этикэ-психологиэ зэхэлъыкIэм елыташ, ар зыхэпсэукI дунейр гурыIуэгъуэ тщешI» [Белая 1983: 20].

Этикэм и лъапIэныгъэхэращ цыхугъэм ехьэлIа Iуэхугъуэхэм лъабжъэ яхуэхьур. Тхыгъэм хэт лыхъужьыр цыхугъэм и щапхъэу щытын хуейщ. ТхакIуэр хабзэм пэIэщIэ щыхуэхьукIэ, и тхыгъэри нэхь гугъу мэхьу. Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, лыхъужьхэм я макъхэм авторым и дуней еплъыкIэр, къытхуиIуэтэну зыхуей гупсысэхэр хошыпсыхьыж.

Д.С. Лихачев кызырилъытэмкIэ, «художественнэ тхыгъэм дызыщрихьэлIэ «цыхугъэ дунейм» зэпымыуэ зехъуэж, литературэм и гъусэу зеужь. Романтизмэм и лъэхъэнэм щыIа тхакIуэхэм (Пушкин, Лермонтов, Байрон, н.) я тхыгъэхэм Iейр кыщIэхьуам и щхьэусыгъуэхэр кыщалъыхьуэ, Iейр диным е жылагъуэм и мыдэныгъэу къагъэу. Классицизмэм фIымрэ Iеймрэ нэхьыщхьэу Iуэхур трещIыхь. Абы кыыхэкIыу а унэтIыныгъэм хыхьэ тхыгъэхэм тхыдагъ плъыфэ иIэ мэхьу. Реализмэм цыхугъэр езы персонажхэм я псэукIэм кыыхеж, нэгъуэщI аспект куэдми ярепх» [Лихачев 1968: 78].

Зи цIэ кытIуа щIэныгъэлIхэм я псалъэм тепщIыхьмэ, жыпIэ хьунуц: тхакIуэм и дуней еплъыкIэр, тхыгъэм кыщыгъэлъэгъуэжа Iуэхугъуэхэр къэпхутэн щхьэкIэ, дэтхэнэ зы лыхъужьми и гурыгъу-гурыщIэхэр зэпкърыхын, итIанэ псори зэгъэпщэжауэ, ахэр зэрызэщхьыр, зэрызэщхьэщыкIыр, зэпыщIа зэрыхьур къэгъэлъэгъуэн хуейщ. ТхакIуэр хабзэ екIуэкIхэм текIыфу, этикэ Iуэхугъуэхэм псори зэрэплъым хуэдэу емышлбу, езым и бгъэдыхьэкIэ щхьэхуэ иIэжу щытын хуейщ.

Литературэм сыт щыгъуи цыхугъэмрэ хабзэмрэ ехьэлIа упщIэхэм жэуап ярет. Ауэ повестыр зэманым кыигъэуупщIэхэм зэрыпэдджэжым кыыхэкIкIэ, мы жанрым цыхухэр зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр нэхьыбэу кыхощыж. Мыхьэнэшхуэ зиIэ нэгъуэщI зы щхьэхуэныгъи хэлъщ повестым – абы псынщIэу зехъуэжыф, ди зэманым кыщыхьу Iуэхугъэхэм поджэжыф, а псом хуэунэтIауэ щытщ. «Повестым и конфликтыр нэхьыбэу зыпыщIар, зыпэдджэжыр иджырей зэманым, гъащIэм и конфликтыращ» [Тхагазитов 1996: 123].

ЩIэныгъэлI Iымыжъ Хь. кызырилъытэмкIэ, «хабзэ екIуэкIхэм, схематизмэм, бинарностым кыбгъэдэкIуэтурэ, литературэр хуэм-хуэмурэ цыхум и хьэл-щэнымрэ психологиэмрэ къэгъэлъэгъуэным хуокIуэ, сыт и лъэныкъуэкIи зыпэлъыта, гъащIэщIэр зыхуэ лыхъужьым и образ къагъэщI. А зы образым кыпкърыкIыжу лъэпкъ псом и образыр художественнэ тхыгъэхэм кыщыхощыж. ЩоджэнцIыкIу I., КIыщокъуэ А., Мысачэ П. сымэ я тхыгъэхэм гъащIэщIэр зыраухуэр, лъэхъэнэщIэм къахуихьа социальнэ Iуэхугъуэхэм и мызакъуэу, цыхугъэ Iуэхугъуэхэри кыхощыж. ТхакIуэхэм художественнэ Iэзагъ хэлъу къагъэлъэгъуэфаш цыху щхьэ закъуэм и этическэ еплъыкIэмрэ коллективым щызэрахьэ цыхугъэмрэ я зэхушытыкIэр. Иджырей къэбэрдей тхакIуэхэу Елгъэр К., Мэзыхьэ Б., Бозий Л., Къушхьэунэ А., нэгъуэщIхэри,

цыхугьэр зэпкьрыхыным жьдэру холэжьыхь» [Тимижев 2006: 100]. Абыхэм я тхыгьэхэм дызэрыт зэманым щеклуэклэ йуэхугьуэхэм щытепсэльыхь кьудейкьым, атлэ психологизм, лиризм кууклэ гьэнщлащ, иджырей цыхум и псэм щыщлэхэр, и гурыгьу гурыщлэхэр, и хьуэпсаплэхэр нэгьэсауэ кьыдгурылуэн щхьэклэ.

Цыху гьащлэр зищлысыр флыуэ кьызыгурылуэу, ар флыуэ зыльагьуу, тхаклуэ лэжьыгьэр псэклэ зыхэзыщлэу, абы пщлэшхуэ хуэзыщлу щыта Бозийм и тхыгьэхэмклэ кьихутар езыр зыхаплыкла иджырей гьащлэрщ, гьащлэм и уэрышлэм хэта цыху гуащлафлэрщ, а цыхум и гурыгьу-гурыщлэхэмрэ и йуэхушцафэхэмрэщ. Сыт хуэдэ йуэхугьуэм темьтхыхьами, тхаклуэм пэжыр и гьуазэу зэрыщытыным иужь итащ, и дэтхэнэ зы тхыгьэмкли нэхьыбэ кьызэрызэщлуубыдэным, гупсысэ куу кьызэрилуэтэным мычэму хушлэкьуащ. Художественнэ йэмал зэмыллуэужьыгьуэхэр кьыгьэсэбэпурэ, Бозий Л. йэзэу кьыгьэльэгьуэфаш и лэжьхэнэгьу цыху зэхуэмыдэхэм я дуней тетьклэр, я хьэл-щэн нэхьыщхьэхэр, я йуэхушцафэхэр, я зэхушчытыклэхэм флыуи йейуи хэлыр. Езыр флыуэ зыщыгьуазэ, и нэклэ ильэгьуа, игуклэ зыхишца, и псэклэ игьэва йуэхугьуэхэрщ тхаклуэм и тхыгьэхэм льябжьэ яхуищлыр, зи гьащлэр дигьэлыагьу литературэ лыхьужьхэри и нэлуасэ, набдзэгубдзаплэу зыклэлыплла, зыхуэныкьуэмрэ зыхушлэкьухэмрэ ищлэ цыхухэрщ. Ухуэклэ еклиуи, кьэлуэтэклэ дахи кьызыхуигьуэтыф и тхыгьэ нэхь цыклухэри нэхь инхэри Бозийм кьытрегьэпщлыкклэ захуагьэмрэ кьуаншагьэмрэ, флымрэ йеймрэ зэпэщлэувауэ щызэпэщлэт гьащлэм бжыгьэншэу кьыгьэщлэ йуэхугьуэхэм. Ахэр гупсэхуу зэпкьрихклэрэ, ди нобэрей гьащлэм кьыгьэув ушлэхэм жэуап пыухыкла ярытыну хушлэкьуащ тхаклуэр.

Езыр зыхэт гьащлэм кьыхих, кьышигьуэтхэм я щлылуужьклэ, тхаклуэм и щхьэм кьриклуахэри и тхыгьэхэм льябжьэ яхуищлу щлэдзэ. Я щэхур, кьащышца щлэшхур нэхьыбэм, нэгьуэщлэхэм ар зэрырамыгьэщлэным хушлэкьу, ауэ Бозий Л. абыи нэгьуэщлынанэклэ йопль, езым кьыщышцам адреихэр зэрашихьумэным яужь итщ.

Тхаклуэм и тхыгьэхэм я гугьу щыпщлэ, гулытэншэу кьэбгьанэ хьунукьым нэгьуэщлэ зы йуэхугьуи. Бозий Л. и тхыгьэхэм льябжьэ яхуищлыр гьащлэм кьышигьуэта йуэхум, езым флыуэ ицыху, и лэжьэгьу, и ныбжьэгьухэм я закьуэкьым, хэбгьэзыхьмэ, нэхь зыубгьуауэ абы кьегьэсэбэп езым и гьащлэ гьуэгури, и йыхьыхэри, и гьунэгьу-жэрэгьухэри. Абы и щыхьэтщ «Гьащлэ гьуэгуанэ» (2000) повестыр. Тхыгьэр зэрыщыту зытещлыхьар тхаклуэм и гьащлэм и кьеклуэкыкларщ, езым и нэгьу шлэклахэрщ. Ар тхаклуэм и щхьэм, и унагьуэм теухуащ.

Повестым кьыщыхьукьым йуэхугьуэ куэд, ауэ куууэ кьыщылэттащ цыхугьэмрэ пэжыгьэмрэ епхахэр: гьащлэм гьуэгу пэж кьызэрыхэхын хуейр, кьалэныр, щлыхьыр, напэр. Тхыгьэм ущеджэклэ, гу лыботэ мыбы цыху гьащлэ хьэлэм, гукьутэ куэдым узэрышрихьэллэм: я псэуклэкли, насыпкли, йуэхушцафэкли, хьэл-щэнкли зэмыщхь цыхухэм уадогузавэ, уадогуплэж. «Гьащлэр матэщлэдзакьым» жагьэ адыгэм. Гьащлэм псори узэрыхуейм хуэдэу тельэщлауэ щеклуэкыркьым. Дахэ защлэклэ гьэнщлауэ кьэжьэ насыпыр бгьунльэнклэ мэхьур. Апхуэдэу щыхьуклэ, нэхьыщхьэр уи гур пфлэмыклуэду

цыхуу укээнэжнырщ, угужейуэ уи напэр умыщэжнырщ, уи гурыщлэ кьабзэм уемыщцыхынырщ, узыхущлэгьуэжын шыуаггэ умылэжынырщ. Гугьуехь псоми уебэкьуэфу уи льягьуэ гьащлэм зэрыпхышын хуейращ дэтхэнэ зы цыхуми и кьалэн нэхьыщхьэу кьэтлыгьтэр. А псор ди пащхьэ кьызыльхьэ Бозий Л., дауикл, гьащлэм куууэ пхыпльыф, абы и удын куэд зышэча цыхуш.

«Гьащлэ гьуэгуанэ» повестым зэманклэ кьызэщлэубыдэ 50–80 гьэхэр. Тхыгьэм и лыхьужь нэхьыщхьэр Биту Астемырщ. Абы дэ япэу дыщылуошлэ институтыр кьихуыным куэд имылэжу, ар кьэзыуххэр здагьэкьуэну еджаплэхэр зыубзыхуну комиссэм щыхьэну шыту.

Еджаплэ нэхьыщхьэр кьэзыухыу гьащлэ гьуэгу гугьум теува щлалэщлэм льяпошхьэпо кьыпэувхэри гьащлэм и удынхэри кьызэренэкл, а псоми япольэщри зи лэщлагьэр фьуэ зыльагьу, гурэ псэклэ лэжыгьэм бгьэдэт лэжыакьуэ ахьырзэман мэхьу. Арауэ кьыщлэкьынщ абы и образым кьару кьезытри. Ар зэманым и цыхуш, и лыхьужьщ. А ильэсхэм псэуахэм я зэхэщыкьл-гупсысэ, луэху епльыклэ шылахэр, хьэл-щэн яхэляхэр абы хэльщ, и деж шызэхуэхьэсащ. Повестым кьызэрыхэщымклэ, Астемыр кьызэрыгуэкл цыхуш, егьэлеиныггэ хэльуй ар кьэгьэльэгуакьым. Абы и хьуэпсапьи и гугьи зытегьэщлар и лэщлагьэр куууэ зэрызригьэщлэнырщ, и лэжыгьэр нэсу зэригьэзэщлэнырщ, и лыхьылы-лыджанэхэм, фьуэ ильагьухэм псэклэ зэрабгьэдэтынырщ, и бынунагьуэр зыхуей зэрыхуигьэзэнырщ. А хьэл-щэн хьэлэмэтхэр пхэльыныр, уемыщцыху ахэр гьащлэм шыбгьэзэщлэныр икьукьлэ сэбэп зыпылыщ. Мыпхуэдэ цыхум укьигьэпщлэнукьым. Астемыр хуэдэ цыхухэрщ льяпкьыр псэзэпыльхьэплэм щихуэм деж кьыщхьэщыжыр.

Повестым луэху щекьуэкьлэр нэхьыбэм зэгьэщыллари, хэт лыхьужь псоми я луэхушлэфэхэр тхыльеджэм и пащхьэм кьызыльхьэри, ахэр зи нэклэ тьягьури Астемырщ. Абы и лэныкьуэкли псом япэу зэхэгьэкьыпхьэщ ар и зэманым, шыпсэу жылагьуэм, абы шызекьуэ хабзэхэм зэрахуштыр. Зи щлалэгьуэр, лэжыгьэр зэрышыту а ильэсхэм щезыхьэкла нэгьуэщл куэдми ешхьу, куэдрэ гугьу дехьами, занщлэу, псынщлэу кьемыхьуллами, абы иджы зыщлэсын уни, быни, щхьэгьусэ хьарзыни илэщ, фьуэ ильагьу и лэжыгьэм нэхьрэ нэхьыфьи, нэхь льяги ар лыхьуэркьым, хуейкьым. Зыхэт жылагьуэм ар егьэлеяуэ хуэдзэлэшхэркьым, ар зэхьуэклин, кьутэн хуейуи кьэзыльытэхэм ящыщкьым. Аращ ар зылар, езыгьэджар, гьащлэ гьуэгу тэмэм тезыгьэувар. Егьэлеишауэ мыпсэуми, езым и щхьэклэ кьилэжыр абы иджыклэ ирокьу, и бынунагьуэр епльыжыф.

А псом кьыкьыркьым гьащлэм набдзэгубдзаплгьэу клэлыплэ, куэд зи нэгу щлэкла, щлэныгьэфл зыбгьэдэль щлэныгьэллыр псомкли арэзыуэ. Ар нэхьыбэу и плэм кьызышыр жалэмрэ ящлэмрэ зэрызэтемыхуэрщ. Абы игу техуэркьым пцым гьащлэм бжыпэ зэрыщылыгьыр, зыхуэщлэкьыр зэрыщыкьыр, лейр гьащлэм зэрыщытекьуэр, кьулыкьу льягэ зыгьуэтыр зэрыщыкьыр, апхуэдэхэм ящлэхэри кьазэрыщлэкуэр, хэкум, льяпкьым зэралыкьуэхэр зэрашыгьупщэжыр, мыхьумыщлагьэхэр щлахьумэ, ябзыщл пэтми, гьунэжу абы зэрыщызекьуэр.

Ахэр зэрыпэжым, кьызэрымыгупсысам и шыхьэту повестым шапхэ зыбжанэ кьыщыхьащ. Зы шапхэ гьэщлэгьуэнклэ тхакьуэм налуэ кьытщешл,

конституцэм щыгъэувами, цыху кызырыгуэкым щхъэхуитыныгъэ щлагъуэ зэрымйэр, кыулыкъу зыбгъэдэлъым и унафэм ар сытым щыгъуи едэлуэн хуей зэрыхъур, абы упэуvmэ, и жылэр умыгъэзащлэмэ, бэлыхь мыухьжхэм узэрыхэтынур. Абы и шапхъу къэпхь хъунуц физматым и деканыр зэрахъуэкым хуей щыхъум, Шыдакыр декану хэхын хуейуэ ректорым кызыриллытар. Астемыр къэтэджу мыарэзыуэ щыпсалъэм: «Тетым идэнт езым и лэпэр здишиймкэ умыжэу! И нэгъуджэр дрегъэклуэтейри Астемыр нэцхькэ йоуэ. Зи бзэ теклуэда кхъэм щлэлыщ жыхуалэрати, Астемырри ректор ябгэм и мэсхъбым иклящ» [Бозиев 2003: 108].

Астемыр цыху псоми ефлэкыу жытлэмэ, дыщыуэну кыщлэкымкыым. Андрей цыхухэм къашхъэщыкыу, абы мыльку илэщ. А мылькум зэреджэр напэщ, цыхугъэщ, псэ хьэлэлщ. Апхуэдэ дыдэщ абы и щхъэгъусэ Зарини. Ар Бекъанхэ япхъуц. Къуажэ еджаплэр кыиухри куэд дэмыклауэ Заринэ унагъуэ ихъащ. Астемыррэ абырэ яку лъагъуныгъэ къабзэ, быдэ дэлыщ. Зэманьфл дэкла нэужькыи, ар къабзэу яхъумэф, я зэхущытыкэм зыкыи зыхъуэжакыым, клуэ пэтми нэхь быдэ хъуурэ маклуэ. Нобэрей цыхум шапхъэ хуэхъун, ар куэдым езыгъэгупсысын щлагъыбзэ щлэлыщ а тлум я зэхущытыкэм, я псэукэм, я луэху зэрызэрахъэм, апхуэдэ насыпри езыр-езыру къаклуэркыым, ар къохъур флуэ зэрылъагъуитым яку лъагъуныгъэ къабзэрэ цыхугъэ лъагэрэ щыдэлъым и деж.

Цыхугъэм, адыгагъэм, пэжыгъэм ехьэлла луэхугъуэ куэд ущыхуозэ мы повестым. Ари нэхьыбэу зэхьэллар Астемыррэ Заринэрэ я образхэрщ. Абы и шапхъэ куэд щыгъунэжщ тхыгъэм. Пэшищ хъууэ фэтэр кърату щыщлэтлэсхъэжым абыхэм къалэм къашэж Болэтрэ Быхуэрэ. Ахэр Астемыр и адэ-анэхэрт. «Псэуплэщлэм Быхуэ куэдрэ щыпсэуну, щытыншыну Алыхьым иухатэккыым. Абы и узыншагъэр апхуэдизкэ къэтлэсхъати, зы махуэм нэхьрэ кыкылэлыклуэм нэхь лей хъууэ жыплэми ущыуэнтэккыым. Махуэ щлагъуэ дэмыкыу дохутыр кыхураджэрт. Ильэситл иримыкыут абы гъащлэу кыыхуэнэжари, сабиитым ещанэу и гуащэр зэрихъащ Заринэ» [Бозиев 2003: 94].

«Ильэс енкэ лэрызехъуэ плэм хэлыщ Болэт. Алыхьырщ зыщлэр Заринэ абы гугъу зэрыдехъар зыхуэдизыр» [Бозиев 2003: 99]. Заринэ апхуэдизкэ цыху гъэсат, цыхугъэ хэлыти, гуащэ-тхъэмадэм пщлэ лей яхуищлауэ, гугъу ядехъауэ хьэмэрэ езыр сабийуэ гъащлэ гъуэгуанэ щытехъэм къельэпэуауэ зэрыщытар игу къеуэу мэскыалкэ цыхухэм гу зальригъэтакыым.

«Гъащлэ гъуэгуанэ» повестым луэху къэгупсысаи гъащлэм хэмыта цыхуи уащыхуэзэркыым. Абы кыыхэккэ повесть лэужьыгъуэхэм ящыщу мы тхыгъэр зыхэбгъэхь хъунур езы тхаклуэм и гъащлэр щызэфлэгъэувэжа тхыгъэрщ – автобиографии повесткэ зэджэрщ.

Лъэпкъ зэмылэужьыгъуэхэм яку иль зэныбжьэгъуныгъэмрэ къуэшыгъэмрэ повестым кыщыгъэльэгъуа хъуащ Астемыррэ абы ныбжьэгъу, дэлапыкыуэгъу, чэнджэщэгъу кыыхуэхъуа грузин щлалэхуэ профессор Франкль, Чогошвили, профессор Хведелидзе Борис Николаевич, Адам Васильевич Джишкариани сымэ я зэхущытыкэхэмкэ.

Дэтхэнэ художественнэ тхыгъэми хуэдэу, Бозий Л. и повестым еклэуэкл гъащлэм и лъэныкыуэ зыбжанэ, нобэрей цыхур зыгъэплейтей гупсысэ

зэхуэмыдэхэр кыщицэ. Тхыгэм и фцэщыгэццэ дьдэми ар зыкьомкцэ нацэу кыщыццэ, кыщыуэуатэ. Хэт сыт хуэдэу щымытми, повестым кызырыщыгээнцэуамкцэ, ещрэ псэхурэ имыцэу гьащцэрщ цыху цыкцум гьуэгуанэ тхуэхур, кьалэн инхэр кытхуэзыгэувыр, япэццэ дькцэуэным, зьдужьыным дезыгэзыр, дезыхулцэр. Дунейм цыхуу тетым а кьалэныр зэхуэмыдэу кьагуроцэу, абы зэрэпл, ар кьазэрыщыхуэ ильэныкьуэццэ я цэуэхуэщыфэхэри ирагэцкцэуэццэ, нэхьыбэм я лэжыгээр фцым, пэжагьым, цыхугэм хуэгэпсамэ, ем, пцым, мыхьумыщыццэагэм я тельхээхэри мащцэкьым. Ауэ гьащцэццэ зэджэр аращ. Дэтхэнэ зы цыхуми кыщыщыль, и натцэ кьритха гьуэгуанэм ирокцэу. Бозий Л. и тхыгэмкцэ дэ дьзыхуриджэр гьащцэм и бэлыхь мыхуыж кытпэувхэр кызыэднэцкыфу, абыхэм дапэлэщу зи гьащцэ гьуэгур пэжым тету зыхуэфа Астемыр хуэдэ дыхуэнырщ, ар шапхэ тщынырщ.

Зэрыщыту кьащцэтэмэ, повестым гьэсэныгэ-ущииныгэ мыхээнэ ин ицэщ. Ди щцэблэр гьащцэм тэмэму хуэгэхьэзырынымкцэ, ар гьэсэнымкцэ повестыр сэбэпышхуи дэцэпыкьуэгуи хьунуш.

Бозий Л. и тхэццэм хабзэ нэхьыщхэ хуищцар цыху гьащцэм кыщыщыуэ цэуэхуэщ, аращ и тхыгэ дэтхэнэми жылапхэ хуэхур, ауэ, тхакцэуэр сурэттехкьым, атцэ гьащцэр зезыгьакцэу кьарухэмрэ хабзэхэмрэ я кьэхуэцкцэуэщ, кьэхьукьащцэр зыхэхьукцэу лээхээнэмрэ псэуцкцэмрэ цыхухэм зэрыхэпща цэмалхэм я кыщцэгэщакцэуэщ.

Аращ Бозий Л. и дэтхэнэ повестми псэуцкцэм и пычыгэуэ щхэуэхэр щытепщэ щхэцкцэ, лээхээнэр зэщцэзыгэжыуэ гупсысэшхуэхэм я тхэгушыр кыщцэыхэуцкыр. А тхэгушырым и макьамэ бжыпэщ цыхум и цыхугээр псыхьын кьалэныр.

«*Щыкыр икцэ мэхуэ*» (1999-2000) повестым Бозий Л. кыщцэцэ цэуэхугэуэ куэд. Тхыгэм кыщыщыухэр щекцэуэцкыр нобэрей зэманьрщ, зытепсэлыхьери 90 гэхэм иужькцэуэ кьэхьуэ зэхьуэцкыныгэхэрщ. Тхакцэуэм и цэдакьэ кыщцэцкцэ а тхыгэм и хэцкыпцэ нэхьыщхэу кьанэр езыр зыхэт зэманьрщ, гьащцэрщ, абы щекцэуэцкцэуэ цэмылцэуужыгэуэхэрщ. Уагэпцэейтей икцэуэ куэдым урагэгупсыс Бозий Л. и повестым зи гугэу ищцэуэ цынагэуэхэу нобэ дьзэсэжахэм, ди лэпкьым и щыхьыр езыгээлээхьэшэхэм. Мы тхыгэм тхакцэуэм цэуэхугэуэщхуэ куэд кыщцэцэ: лэагуэныгэм, ныбжэгуэгуэ, цыхухэм яку кьыдэхьуэ гухэль-гурыщцэуэ, нэчыхьым, хабзэм, нэгэуэщцэуэ куэдми теухуэуэ.

Повестым и сюжетыр зэ еплыгэуэцкцэуэ кызыэрыгуэцкцэуэ дьдэщ. Кыщыщыуэ цэуэхугэуэхэр псори зытеухуэр лыхьужь нэхьыщхэу тхыгэм хэт Бэрэздж Мэжидрэ абы и щхэгуэсэ Хьэджэтрэщ. Тхыгэм темэ хуэхуэуэр ди нобэрей цыхум и гьащцэр, и зэхэщцэуэцкыр, и дуней еплыкцэуэщ.

Повестым и гупсысэ нэхьыщхэри – цыхум и щыуагээр кьыгурыуэжу, абы дерс кыыхыуэ, гьащцэм сыт хуэдэ гуауэрэ лээпощхэпорэ щылуэмыщцэми мьгуужьейуэ абы лээ бьдэцкцэуэ щыуэвын зэрыхуэейрщ. Тхакцэуэм и лыхьужь нэхьыщхэу хэль хэл-щэнхэр псори – фцэри цэейри – имьбзыщцэуэ ди пашхэ кьрельхэж, ди нэгэуэ кыщцэгэуэуэ.

Повестымкцэуэ Бозий дегэлагуэ хамэ мьлыкцэуэ, пщцэнтцэуэ псэу цыхухэм кьащыщцар: кьыдгурегэуэ ахьшэрэ мьлыкцэуэ нэмыси, насыпи

кызыэромышцэхуфынур; дегъэлыагъу цыхур зэрыхуапсэнэгур, цыхугур зэрыгъэнщыгъуейр.

Цыху пэжу кылэжьыр машэми, IэфIу ишхыжу, псапэ ищIу, цыхухэр игъэгуфIэу къежьар ахьшэм зэригъэудэфарщ тхыгъэм кышыIуэта хыбарым лъабжьэ хуэхуар. Повестым лыхъужь куэд хэткыым, ауэ хэтхэм я образхэмкIэ тхакIуэм хузэфIэклащ нравственнэ-психологие Iуэхугъуэ куэд и тхыгъэм кыыхигъэщыну. Повестыр гъащIэм ухуэзыгъасэ, куэдым ухуэзуцийщ, зэман дызэрытым, нобэрей цыхухэм я ныкыусаныгъэхэр кызыхэщц; гъащIэм и мыхъумыщIагъэхэм гу лъозыгъатэщ, фIымрэ Iеймрэ зэхэбгъэкIыф узыщIщ.

Цыху пэжу, кылэжьыр машэми IэфIу ишхыжу къежьа Мэжид зэрызыхуэжым уи гур занщIэу бгъэдегъэкI. Повестым кышыхъа Iуэхугъуэ псори зэгъэщIылIауэ щытыр еджапIэ нэхъыщхъэ къэзыуха Бэрэздж Мэжидщ. Ар инженеру заводым щолажьэ. Я цехыр зэхуащIри лэжьапIэншэу уэрамым кыдонэ. ИкIэм-икIэжым, сондэдджеру йожьэж. Япэ щыкIэ абы гъусэ хуохуэ Сарэ, иIанэ ар кIэрохужри Назирэт и гъусэу ежьэн щIедзэ. ЩIэх дыдэу Мэжид и гъащIэм зехуэуж. Япэм хъэм пэзымышцIу щытахэм иджы и Iуфэлыафэр къауфэрэзыхъ, фэтэрым кыщIокIри тIууэ зытету щIым щыт унэ къещэхури мэлэпхуэуж. Ауэ мыльку фIэкла нэкуи напIи зимыIэж лIым и щхъэгъусэм – Урысейм щIыхъ зиIэ и егъэджакIуэ Хъэджэт – и IэщIагъэр IэщIыб ирегъэщIри унэм кыдегъэтIысхъэж.

Мэжид кIуэ пэтми нэхъ нэпсей, ахьшэм хуэнэхъуеиншэ мэхуэ, ахьшэр доллар ещI, сейфым дельхъэж. Абы и гур мапхъэ, ар мэхуапсэ нэхъыбэ, куэд дыдэ хуейщ. Аращ нэхъри нэхъ къулейсызыжу, ипэжыпIэкIэ зэрыщытым нэхъ тхъэмышцIэжу зыкыщIыщыхъужыр. Зэпымыуэ мыльку гукъеуэ зэрыхэтым, абы щхъэкIэ цыхухэм фэ кызыэрырамыплъым Мэжид и гупсысэхэр ахьшэ къэлэжьа зэрыхунумкIэ еунэтI. Зыхуей зымыгъуэтыр тэмаккIэщI мэхуэ, и хъэлыр зэлэхъэ; зи щхъэ пщIэ хуэзымышцIыжыфым нэгъуэщIхэм пщIэ кыыхуащIынукыым, абы кыыхэкIкIи, фIуэ кыалыагъунукыым. Аращ Мэжид гъащIэм зэрегупсысыр. Гугъущ апхуэдэ гупсысэкIэм упэувыну, лъабжьэшхуэ иIэщ абы – тхыдэр здынэплъысыфым лъандэрэ къекIуэкI цыхубэ зэхэтыкIэм. Ауэ акыыл зиIэм, лIыгъэ нэс зыхэлым мыльку бгъэдэмыль, цыхухэм яхэмыгъуащэ щхъэкIэ, игу зэбгъэжынукыым.

Мэжид зыхуейр зыIэрызыгъэхъэф цыхушц. Ауэ: «узэригугъэу хъумэ уунэхъурэт» жыхуаIэраши, ар сондэдджерхэм яхохъэр. Мэжид и образымкIэ тхакIуэм дегъэлыагъу мылькум цыхум кърищIэфынкIэ хъунур здынэсыр. Пэжым и тельхъэу, хамэ пщIэнтIэпсыр зихъэрэму щытар, пщIыупсу, ахьшэрэ мылькурэ фIэкла хуэмеиж хуащ. ИпэкIэ «мылькури насыпкыым» жиIэу щытамэ иджы и Iуэху еплъыкIэм зихъуэжаши, «ахьшэм, мылькушхуэм, насыпышхуэм я мэ кыщIехъэ Мэжид». Абы зэрибжымкIэ, цыхубэм я зэхэтыкIэр езыгъэфIакIуэр мылькуращ. Абы щыхъэт техуэ хуэдэщ Мэжид и гъащIэри. Цыхум и щытыкIэм, и зэхэщIыкIым игъуэтыну «зыужьыныгъэр» къулыкъумрэ мылкумрэ зэрелытар тхакIуэм нэрылыагъу тщещI абы и образымкIэ. Мылькум тегужьейкIа, ауэ зэи зы цыхум и Iуэхуми темыгужьейхыщ ар.

Цыху тхьэмышкIэ, хуэмышIахэм еплъыжын и щхьэм трилъхьэркъым, иджы абы дунейр езым ейуэ, адреихэм хуищI я унафэу шытын хуейуэ кышшохуэ. Мэжид шыгъупщэжаш цIыхугьэр, напэр, нэхъыжьым пщIэ хуэщIын зэрыхуейр. Абы и шапхьэу къэпхь хьунуш я гьунэгъу лIыжь Цушэ ауан, дэдждэгуэгъу зэрищIыр: «Шыдыгу зэщIэщIа зыщэ пщIэрэ, Цушэ?» – йоупщI Мэжид. – Шыд ухуеймэ, шыд къэгъуэт. Мис мыр ахьшэщ» [Бозиев 2003: 136], – жеIэри лIыжьыр бзэрэбзэжу, и пащIэкIэ щIэгуфIыкIыу, тIэклиу ещIэкъуауэу, шыд лъыхьуэ ирегъажьэ. Шыд къыгъуэта щхьэкIэ, къыдэгъушыIауэ, ауан къищIауэ арат.

Зыт Мэжид имыщIэжыр: унагъуэ зэриIэр. И щхьэгъусэр къридзэжырккъым. Езыр щежьэм деж ишхын къызэрищэхун ахьшэ къудей дахэ-дахэу кыыхуигъанэркъым. КъызэрикIухьым ищIыIужкIэ бын зэрамыIэр Хьэдждэт и лажьэу къелъытэ. ИкIэм-икIэжым, мурад ещI тIуанэу Назирэт къытрищIэну.

Цыху нэсым иIэн хуей хьэл-щэн зыри хэлькъым Мэжид: абы дежкIэ ныбжьэгъури, гьунэгъури, насыпри, лъагъуныгъэри, хьэпшыпри, къулыкъури – псори къащэху. Ауэ апхуэдэ защIэкIэ псэуа узэрымыхьунур, пщIэмрэ щIыхьымрэ гъащIэм увыпIэшхуэ зэрыщиубыдыр къэзыгъэлъагъуэщ мы образыр. «Iей пщIауэ фIым ушчымыгугъ» жыхуаIэраши, повестым и кIэм Мэжид ефэрей хьуауэ долъагъу. ТхакIуэм ар къытхуеIуатэ мыпхуэдэу: «Мэжид-щэ? Лажьэми сондэдждэрми ящымышчу кышцынэм, бампIэху ефэурэ, икIэм фадэр нэрыгъ хуэхьури Сэлмэн и ефэгъуу шытахэм яхэкъуэуэжауэ, унэншэм хуэдэу адэ-мыдэкIэ къыкъуэджэлу, къэнэжаш. Алкаш, насыпыншэ – араш цIыхухэр зэредждэр» [Бозиев 2003: 180]. Мэжид апхуэдэу и гъащIэр зэрыхьуамкIэ бгъэкъуаншэ хьунуккъым. АбыкIэ къуаншэр зэманыр, къэралырауэ къыдолъытэ. Сыту жыпIэмэ, лэжьыгъэм щыпашэу, мычэму зи цIэр фIыкIэ къраIуэу, махуэшхуэхэм деж саугъэт лъапIэхэр зыхуагъэфащэу шыта инженер гъуээджэр а зэманым зыми памышIу къэнаш.

Иужьрей зэманым ди къэралым гъащIэм щекIуэкI зэхьуэкIыныгъэхэм, ар фIы и лъэныкъуэкIи ирехьу, абы ныкъусаныгъэ гуэрхэри къыдокIуэ. Ар цIыхум и псэукIэм жьэхуэу, абы кыыхэкIыуи, цIыхум и хьэл-щэным зэхьуэж. А зэхьуэкIыныгъэ къекIуэкIым абы здригъэкIун игугъэу Iэмал гуэрхэр къегупсыс, дауэ имытхьэлэу кыыхэкIа хьунми гъащIэ хьэлъэ псэукIэм.

Апхуэдэм, цIыхум шыуагъэ куэд IэщIокI, уеблэмэ, цIыху гъащIэм кышщекIуэкI хабзэм йобакъуэр. Повестым и гупсысэ нэхьыщхьэр тхакIуэм зыхуиунэтIыр зыщ – сыт хуэдэ зэхьуэкIыныгъэ, Iуэхугъуэ гъащIэм щекIуэкIми, цIыхур цIыхуу къэнэжын хуейш, хабзэ зэрыпсэум емыбакъуэу.

Дэтхэнэ зы лъэпкъри, зы цIыхури зэрыпсэур хабзэ гуэрым тетуш. Абы ищIэн хуейри, имыщIэн хуейри къегъэлъагъуэ. Цыху гъащIэ псэукIэм гьунапкъэ иIэщ, абы уебакъуэу сызыхуейр сщIэнуш жыпIэклэ, зэфIэкIырккъым. Мис апхуэдэ псэукIэщIэм и зы теплэгъуэщ тхакIуэр зытепсэлъыхьри, икIи а зэхьуэкIыныгъэ екIуэкIым Бозий Л. пэщIигъэувэр адыгэ цIыхубзыр арщ. Повестым щекIуэкI Iуэхугъуэхэр зэпхар Хьэдждэт и гъащIэраш. ФIым и пщальэу тхыгъэм хэтщ ар. Абы и образыр нэхуш, дахагъэрэ къабзагъэкIэ гьэнщIауэ шытщ. А Хьэдждэт закъуэрщ гурэ псэкIэ къабзэу, цIыхугъэрэ

нэмыскIэ гьэнщIауэ тхыгьэм кыщыгьэлъэгьуар. Гур зыхьэху бзыльхугьэу ар ди пащхьэ кьоувэ. Мэжидрэ Хьэджэтрэ зэнэзэпсэу, зым Iэпыхур адрейм кьыщтэжу зэдэпсэун ирагьэжыат. Ауэ зэрызэдэпсэуурэ зэманьфI дэкла пэтми, бын ягьуэтатэкьым. Мэжид мэудафэ, кызыфIощIыжри, и щхьэгьусэр кьримыдзэж мэхьу. Хьэджэт дапхуэдэу абы емыушиями, ар гьуэгу захуэм кьытришэжыфыркьым. Абы кьызэрилъытэмкIэ, «мащIэ куэдми, уи пщIэнтIэпскIэ кьэблэжьар нэхь IэфIщ» [Бозиев 2003: 135]. Хьэджэт кьыгуроIуэ нэпсейр зэрытхьэмыщкIэр: «Ахьшэ зи куэдхэм я напэр ящэщ, ахьшэр пхьуантэм дальхьэщ, IункIыбзэ иратыжри, кьыдамыгьэкIыу тесхэщ, – жеIэ Хьэджэт. – Дунейр уи кьулеягьми, чэсей метрипщIщ здэпхьынур. Ари зымащIэкIи кьохуэбэкIынукуьым» [Бозиев 2003: 146]. Цыхухэр абы егупсысу щытыгьатэмэ, зэрыфыщIи, зэрыукIи, зэбгьэдэкIыжи щыIэнтэкьым, зэнэзэпсэу зэдэпсэунхэт.

Повестым цыхухгьэр кьызэрапщ пщальэу, абы и тепщэу ущрохьэлIэ ахьшэм: «Ар джаурщ, льягьуныгьэ гуащIэм хуэдэу узыIэпешэ» [Бозиев 2003: 121]. «Ей, мы ахьшэри! Сыту угьурсызу кьыгьэщIа мыр! Цыхур цыху сурэтым иреш. Ахьшэ зиIэм зимыIэр цыхуу кьилъытэркьым» [Бозиев 2003: 140].

Нобэ дызрихьэлIэ цыху хьэлхэм щыщ тхакIуэм кьыгьэлъэгьуащ. Зыми уакьыфIэуэхукуьым, сыт кьыпщыщIми, сыт кьохьулIэми, уи щхьэр гьэпсэуж. Ныбжьэгьу, Iыхьлы, благьэ, гьунэгьухэм уапынукуьым, уагьэшхэнукьым.

Повестым зэбгьэпщэжыну Iэмал кьыует гуфIэгьуэри, нэщхьэягьуэри, кьулейсызыгьэри, кьулеигьэри, цыхум укIытэ щилэри, унагьуэ зэгурыIуэри, унагьуэ кьутэжри, нэгьуэщI куэди.

Адрей тхакIуэхэм кьащхьэщокI Бозий Л. мыпхуэдэ лъэныкьуэкIи. Лыхьужьхэм ящысхьыркьым, игьафIэркьым. ГьащIэм кьызэрыщекIуэкI дьдэм хуэдэу етх. ЩыIэщ мыпхуэдэ – гьащIэм и псэ зэпыльхьэпIэм иту, зыри Iэмал щымыIэжу здэкIуэм зыгуэр кьыхуозэри, абы кьрегьэл. Ар фIыт, апхуэдэу гьащIэм ущрихьэлIэмэ. Лыхьужьыр гузэвэгьуэ хэхуа нэужь, и Iэр хуишийуэ кьыхихыркьым, здэкIуэм егьакIуэ, хэбгьэзыхьмэ, тIэкIуи йоIунщIыж, хэкIуэдэн хуэдэу (гьащIэми аракьэ – джэлам теувэнур куэдщ). Тхыгьэм лыхьужьыр щыхрегьэляфэ, лей кьытрегьэхьэ (шэч хэмылбу, езы тхакIуэми ар игу кьеуэу) тхыльеджэр зыщымыгугьын щимыгьэгугьыу, цыхум езым Iэмал кьызэригьуэтыжыным хуигьасэу. ЕтIуанэрауэ, и Iэр ауэ ишиймэ, кьригьэлыфыну джэлам цыхур куэдрэ зэрыблэкIыр дегьэлягьу, зыхыдегьащIэ.

Пэжыр сыт щыгьуи кьытедгьээжурэ жытIэн хуейщ, дыщызыгьэуэн псалъэмакь махуэ кьэс зэхыдохри. Сыту жыпIэмэ, дэ гьащIэм и лъэныкьуэ куэд дыщымыгьуазэурэ, абы гу лъыдмытэжурэ допсэу, дыщIэпсэум и мыхьэнэм демыгупсысу. Iэмал имыIэу, дызыхуеймрэ димыIэми хьунухэмрэ зэхэдгьэкIыфмэ, ди гьащIэр куэдкIэ нэхь тынш зэрыхьунур тхакIуэм кьыдгурегьаIуэ, дызэрыпсэун хуейм дыхуегьасэ.

КьэIуэтэкIэ и лъэныкьуэкIэ гурыIуэгьуэу, бзэ дахэкIэ тхач повестыр. Ар псалъэуха кIэщI цыкIуурэ зэрытхами и фIыгьэщ. Абы щыгьуи зы гупсысэр

псалъэуха зытIущу щызэпыудахэр мащIэкъым. Iуэху мыхьэнэншэ цIыкIухэми щытепсэльыхькIэ егъэщIэращIэ.

Бзэ къулеягъ и лъэныкъуэкIэ адыгэбзэм хузэфIэкIыным хуэдизкIэ зезыгъэукъуэдия щыIэкъым, ауэ Бозий Л. тхыбзэр здынэсар къегъэсэбэп, адыгэбзэкIэ зэрыгупсысэм гу лъыботэ.

СурэтыщIыр сурэттехым къызэрыщхьэщыкIыр зы закъуэщ: сурэттехым псори зэрыщытым хуэдэу уегъэлыагъу, сурэтыщIым гу зылыптэн хуейр IупщIу кыхегъэщ, узыхуэмейр Iуех, мыхьэнэ нэхъ цIыкIу зиIэр нэм къыщIэмыуэ. ТхакIуэми IупщIу къигъэлыэгъуэн хуейр мыхьэнэ зиIэращ. Абы и лъэныкъуэкIэ шапхьэу къэплъытэ хьунуш Бозий Л. мы и IэдакъэщIэкIыр. ТхакIуэм лIыхъужьхэм я псалъэмакъым шэрыуэу псалъафэ кыхегъэхьэри, ахэр пэж дыдэу псалъэу зэхыбох.

Цыхухэр къулей хьунуми хуиту шаутIыпща ди зэманым теухуауэ уеплэмэ, игъуэу, икьукIэ и чэзууэ тхащ повестыр. ТхакIуэм къигъэлыэгъуащ гуфIэгъуэ, нэщхьегъуэ зиIэм, сымаджэм, лъэпэрэпам я дежкIэ ауэ махуэ къэс тэмэму ушхэу, зыпхуапэу упсэун щхьэкIэ, къулеягъэм мыхьэнэуэ иIэр. Къулеягъ къудейр насыпкъым, ауэ къулейсызыр насыпыншэщ. Къулейри ауэ ефэ-ешхэу дэтын хуейкъым. Пшхын къэблэжьыжу упсэуным ухуегъасэ тхыгъэм.

Шэч хэлькъым, унагъуэр зэрыбгъэпсэун мыльку уимылэныр, тхьэмыщкIэу упсэуныр щIагъуэкъым. Ауэ уи нэр къыщхьэрипхьуэу мыльку зэхуэлъэфэсыным фIэкI нэгъуэщI Iуэху зумыхуэу дунейм утетыныр нэхъ Iеижщ. Абы фIым ухуишэнукъым. Аращ гу къабзэ – псэ къабзэу зэгуэр гъащIэ гъуэгуанэ теува щIалэм къыщыщIари – и унагъуэр фIокIуэд, езыри зыри кыхуэмеижу аркъафэу дунейм къытонэ.

Бозий Л. ящыщыщ и тхыгъэхэмкIэ гупсысэ куухэр къэзыIуэтэфхэм. Абы и повестхэм цIыхум и гум къыщыхьу-къыщыщIэхэмрэ дунейм щекIуэкIэхэмрэ щызэпыщIащ – а тIур апхуэдэу зэуIуу къэзыгъэлыагъуэфыгур, псэм зэхезыгъэщIэфыгур творческэ зэфIэкIышхуэ зиIэращ.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Белая 1983 – *Белая Г.А.* Художественный мир современной прозы. – М.: Наука, 1983. – 192 с.

Бозиев 2003 – *Бозиев Л.А.* Извилистая дорога: Повести и рассказы [на каб.-черк. яз.: Гъуэгу нэшэкъашэ: Повестхэр. Рассказхэр]. – Нальчик: Эльбрус, 2003. – 272 с.

Бозиева, Безирова 2017 – *Бозиева Н.Б., Безирова Л.Х.* Художественное решение нравственно-психологических проблем в повести Л. Абазовой «Осенние слезы» // Электронный журнал «Кавказология». – 2017. – №4. – С. 177-184. DOI: <https://doi.org/10.31143/2542-212X-2017-4-177-184>

Лихачев 1968 – *Лихачев Д.С.* Внутренний мир художественного произведения // Вопросы литературы. – 1968. – № 8. – С. 74–87.

Тимижев 2006 – *Тимижев Х.Т.* Грани. Состояние современной кабардино-черкесской литературы и ее задачи [на каб.- черк. яз.: Гъунапкъэхэр. Иджырей адыгэ литературэмрэ абы къыпэщыт къалэнхэмрэ] // Iуашхьэмахуэ (Эльбрус) [Литературнохудожественный и общественно-политический журнал]. – 2006. – № 6. – С. 90–108.

Тхагазитов 1996 – *Тхагазитов Ю.М.* Эволюция художественного сознания адыгов (опыт теоретической истории: эпос, литература, роман). – Нальчик: Эльбрус, 1996. – 467 с.

Шукшин 2003 – Шукшин В.М. Рассказы. Повести (сборник). – М.: Дрофа: Вече, 2003. – 462 с.

REFERENCES

BELAYA G.A. *Khudozhestvennyi mir sovremennoi prozy* [The artistic world of contemporary prose]. – М.: Nauka, 1983. – 192 p. (In Russian)

BOZIEV L.A. *Izvilistaya doroga: Povesti i rasskazy* [Winding road: Novels and Stories]. – Nalchik: El'brus, 2003. – 272 p. (In Kabardin-Circassian)

BOZIEVA N.B., BEZIROVA L.Kh. *Khudozhestvennoe reshenie nravstvenno-psikhologicheskikh problem v povesti L. Abazovoi «Osennie slezy»* [An Artistic Representation of Moral and Psychological Problems in the Story by L. Abazova «Autumn Tears»]. IN: *Elektronnyi zhurnal «Kavkazologiya»*. – 2017. – No. 4. – P. 177-184. DOI: <https://doi.org/10.31143/2542-212X-2017-4-177-184> (In Kabardian)

ЛИХАЧЕВ Д.С. *Vnutrennii mir khudozhestvennogo proizvedeniya* [The inner world of a work of art]. IN: *Voprosy literatury*. – 1968. – No. 8. – P. 74–87. (In Russian)

SHUKSHIN V.M. *Rasskazy. Povesti (sbornik)* [Stories. Novels (Collection)]. – М.: Дрофа: Вече, 2003. – 462 p. (In Russian)

TIMIZHEV Kh.T. *Grani. Sostoyanie sovremennoi kabardino-cherkesskoi literatury i ee zadachi* [Facets. The state of modern Kabardino-Circassian literature and its tasks]. IN: *Iuashchkh'emakhue (El'brus)*. – 2006. – No. 6. – P. 90–108. (In Kabardin-Circassian)

ТКХАГАЗИТОВ Ю.М. *Evolyutsiya khudozhestvennogo soznaniya adygov (opyt teoreticheskoi istorii: epos, literatura, roman)* [The evolution of the artistic consciousness of the Circassians (the experience of theoretical history: epos, literature, novel)]. – Nalchik: El'brus, 1996. – 467 p. (In Russian)